

پراکندگی موضوعی مجموعه کتابخانه عمومی شهید باهنر بروجرد و میزان استفاده از مجموعه به تفکیک مقوله‌های موضوعی در سال ۱۳۸۰

علی باجلان^۱

چکیده: در این پژوهش مجموعه کتابخانه عمومی شهید باهنر بروجرد براساس پراکندگی موضوعی و میزان استفاده از مجموعه به تفکیک مقوله‌های موضوعی مورد بررسی قرار گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهند که منابع ادبی بالاترین میزان استفاده را داشته‌اند و بعد از آن به ترتیب منابع هنر، علوم عملی و زبان و زبان‌شناسی قرار دارند.

کلیدواژه‌ها: کتابخانه عمومی شهید باهنر بروجرد، میزان استفاده، پراکندگی موضوعی

مقدمه

کتابخانه‌های عمومی به دلیل زیر پوشش داشتن عموم طبقات و گروه‌های اجتماعی و روبرو شدن با خواست‌ها و نیازهای گوناگون، نسبت به دیگر انواع کتابخانه‌ها مسئولیتی سنگین‌تر و محدوده‌ای گسترده‌تر دارند. از عوامل تأثیرگذار بر انجام بهینه وظایف کتابخانه‌های عمومی، مجموعه گردآوری شده در این کتابخانه‌هاست. تامپسون و کار(۹)، بنیادی‌ترین و ساده‌ترین ویژگی یک کتابخانه را به مجموعه کتابی آن ربط می‌دهند. راتکلیف^۲ (۱۰) اصرار دارد که ساخت و بنیاد مجموعه بر منابع انسانی، خدمات و تجهیزات کتابخانه مقدم است. این گونه باورها، اعتقادات و اندیشه‌ها در اصول نظریات پیشروانی چون شرا^۳ و

شورز^۴ نیز نهفته است و این مبین تأثیر مجموعه بر رشد خدمات کتابخانه در عصر انفجار اطلاعات است (۶۷:۳).

حجم انبوه اطلاعات تولید شده به صورت چاپی و غیرچاپی، گزینش و انتخاب مواد را به حساس‌ترین و خطیرترین مسئولیت یک کتابخانه تبدیل کرده است. شکست یا موفقیت خدمات عمومی کتابخانه نتیجه فراهم‌آوری و گسترش مناسب و توانمند مجموعه یا عدم تناسب و ناتوانی مجموعه است (۲۱:۸).

در یک کتابخانه عمومی گردآوری مجموعه از دشوارترین کارهاست (۲:۷). البته لازم است مطالعه یا

۱. عضو هیئت علمی گروه کتابداری دانشگاه آزاد اسلامی واحد بروجرد و کتابدار کتابخانه آستان قدس رضوی

2. Ratcliffe 3. Shera 4. Shores

علاقه استفاده‌کنندگان در مناطق مختلف کشور از مهم‌ترین عوامل مجموعه‌سازی مناسب و کارآمد است. ناگفته پیداست که عدم شناخت نیازها و بی‌توجهی به علائق استفاده‌کنندگان می‌تواند در نهایت مجموعه کتابخانه‌های عمومی را فاقد بازدهی مطلوب کند و آنها را از ایفای رسالت بنیادیشان در رشد و ارتقاء آگاهی‌های عمومی و اعتلای فرهنگ ملی باز دارد.

کتابخانه عمومی شهید باهنر شهرستان بروجرد، یکی از کتابخانه‌های وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ست و از قدیمی‌ترین و بزرگ‌ترین کتابخانه‌های عمومی این شهر به‌شمار می‌آید. این کتابخانه در سال ۱۳۳۸ تأسیس شد و در حال حاضر با داشتن مجموعه‌ای بالغ بر ۲۵،۴۵۴ جلد و ۱۶۳۰ عضو فعال به خدمت فرهنگی ارزشمند خود ادامه می‌دهد.

از آنجا که این کتابخانه همانند دیگر کتابخانه‌های عمومی با همه طبقات و گروه‌های جامعه و در نتیجه با انواع نیازهای اطلاعاتی روبرو است، بررسی میزان استفاده از مجموعه این کتابخانه به تفکیک مقوله‌های موضوعی می‌تواند علائق مطالعاتی استفاده‌کنندگان آن را آشکار سازد. هدف این پژوهش تعیین میزان استفاده از مجموعه کتابخانه عمومی شهید باهنر شهرستان بروجرد به تفکیک مقوله‌های موضوعی در سال ۱۳۸۰ است (۸۸:۶).

تعاریف عملیاتی اجزای پژوهش

پراکندگی موضوعی: توزیع مجموعه کتاب‌های کتابخانه بر حسب رده‌های ده گانه دیوثی؛
میزان استفاده: در این پژوهش، آمار امانت کتاب‌ها به عنوان ملاک استفاده در نظر گرفته شده است. لذا کتاب‌هایی که در محل کتابخانه استفاده شده‌اند ولی در برگه سررسید آنها تاریخی یادداشت نشده است، در نظر گرفته شده‌اند.

پژوهشی درباره جامعه استفاده‌کننده از کتابخانه نیز انجام شود (۲۶۴:۸). گزینش هرگز در خلاء رخ نمی‌دهد. این فعالیت با توجه به استفاده‌کنندگان کتابخانه، مجموعه موجود و دیگر مجموعه‌های ناحیه که می‌توان بدان‌ها رجوع کرد انجام می‌شود (۲۷۳:۸). کیفیت مجموعه کتابخانه و میزان همخوانی آن با نیازها و علائق استفاده‌کنندگان را می‌توان از طریق بررسی میزان استفاده از مجموعه مطالعه کرد. مجموعه‌سازی در واقع تشخیص زمینه‌ها و مقوله‌هایی است که به سبب نیاز و درخواست استفاده‌کنندگان، نیاز به تقویت دارد و می‌توان از آمارهای مربوط به امانت و استفاده از مجموعه برای کمک به تشخیص این زمینه‌ها و مجموعه‌سازی کارآمدتر استفاده کرد (۲۹:۱۱-۳۴).

تعریف مسئله

کتابخانه با بررسی مجموعه خود می‌تواند دریابد که سیاست‌های گردآوری مواد در کتابخانه تا چه میزان رعایت شده است. اگر کتابخانه مواد بسیاری را فراهم آورده است که استفاده نمی‌شود، کارکنان بخش مجموعه‌سازی می‌توانند اقدامات اصلاحی لازم را انجام دهند (۳۲۷:۸). امروزه به کیفیت مواد مجموعه بیش از کمیت آن بها می‌دهند. با وجود دشواری‌هایی چون کمبود جا و کمی بودجه، توجهی روزافزون به گزینش و تهیه مواد در کتابخانه مبذول می‌شود.

مجموعه خوب در کتابخانه، مجموعه‌ای است که بیشترین نیاز جامعه استفاده‌کننده را برآورده سازد. در خط‌مشی انتخاب، باید کتاب‌هایی خریداری شوند که احتمال استفاده از آنها بیش از دیگر کتابهاست. در حال حاضر انتخاب و تهیه منابع کتابخانه‌های عمومی کشور به صورت متمرکز توسط هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور انجام می‌گیرد. در این شیوه متمرکز مجموعه‌سازی نیز شناخت نیازها و موضوعات مورد

پرسش‌های اساسی

پژوهش حاضر در صدد پاسخگویی به پرسش‌های زیر است:

۱. توزیع فراوانی مجموعه برحسب مقوله‌های موضوعی چگونه است؟
۲. میانگین استفاده از کتاب‌های مجموعه در هر مقوله موضوعی در سال ۱۳۸۰ چقدر بوده است؟
۳. از چند درصد از مجموعه در هر مقوله موضوعی در سال ۱۳۸۰ اصلاً استفاده نشده است؟
۴. از چند درصد از کل مجموعه کتابخانه در سال ۱۳۸۰ استفاده نشده است؟

پیشینه پژوهش

ارسلان شایع در سال ۱۳۷۵ پژوهشی درباره بررسی وضعیت استفاده مراجعان از منابع کتابخانه‌های عمومی شهرهای غرب استان مازندران انجام داد. جامعه پژوهش ۱۰ کتابخانه عمومی مرکز شهرستان‌ها بود. نتایج نشان داد که مجموعه موجود در کتابخانه‌ها در موضوعات مختلف با تعداد کتاب‌های به امانت رفته در همان موضوعات همخوانی ندارد. درصد منابعی که در موضوعاتی مانند دین، علوم اجتماعی، تاریخ و جغرافیا در مجموعه موجود بود، بیش از درصد کتاب‌های به امانت رفته در همان موضوعات است. در موضوعاتی مانند کلیات، زبان، علوم خالص و هنر درصد کتاب‌های به امانت رفته در بیشتر کتابخانه‌ها بیش از درصد مجموعه بوده است (۲).

نجلا حریری در سال ۱۳۷۷ به بررسی میزان استفاده از مجموعه کتابخانه عمومی امیرکبیر کرج پرداخت. یافته‌های پژوهش نشان داد که رده دین با ۲۲/۵۹ درصد بیشترین تعداد کتاب و رده زبان و زبان‌شناسی با ۱/۶۲ درصد کمترین تعداد کتاب را تشکیل می‌دهند. رده ادبیات با ۲۲/۱۶ درصد و رده تاریخ با ۱۶/۲۸ درصد از

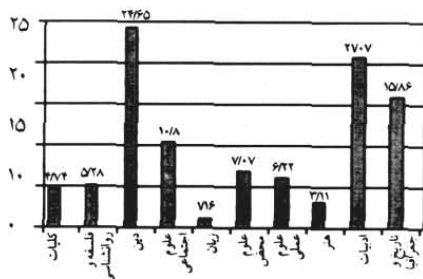
نظر تعداد کتاب در ردیف‌های دوم و سوم قرار دارند. اما از نظر میانگین استفاده در هر رده موضوعی بالاترین میزان استفاده مربوط به رده علوم محض با میانگین ۴/۵ بود. رده زبان و زبان‌شناسی با میانگین ۲/۷۸ و رده دین با میانگین ۲/۵۵ در ردیف‌های دوم و سوم قرار گرفته‌اند. کمترین استفاده نیز مربوط به رده تاریخ با میانگین ۱/۱۲ بود (۵: ۲۷-۳۵).

در خارج از ایران مطالعات متعددی درباره چگونگی و میزان استفاده از مجموعه‌های کتابخانه‌های عمومی انجام شده است که به نمونه‌ای از آنها اشاره می‌گردد. یکی از بزرگ‌ترین پیمایش‌های کتابخانه‌ای، پژوهشی است که توسط بریایان لاک‌هام^۱ در سال ۱۹۷۱ در چستر انجام گرفت. یافته‌ها نشان داد که بیشترین درصد استفاده کنندگان، کتاب‌های داستانی به امانت گرفته‌اند. از میان کتاب‌های غیرداستانی موضوع هنر با ۱۹ درصد امانت بیشترین میزان استفاده را داشته است.

روش و جامعه پژوهش

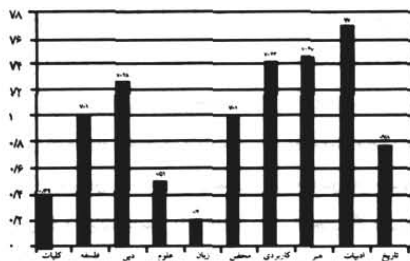
جامعه پژوهش، مجموعه کتاب‌های کتابخانه عمومی شهید باهنر شهرستان بروجرد به جز کتاب‌های بخش مرجع بود. رقم تقریبی مجموعه بالغ بر ۲۵،۴۵۴ جلد شامل ۱۵،۰۰۰ عنوان بود که حدوداً ۲۰۰۰ عنوان کتاب مرجع را نیز در برمی‌گیرد. البته کتاب‌های مرجع به دلیل ممنوعیت امانت، از جامعه پژوهش خارج شد. رده‌بندی مجموعه، رده‌بندی ده‌دهی دیویی است که رده‌های ده‌گانه آن به عنوان مقوله‌های موضوعی در نظر گرفته شده‌اند. به دلیل دستی بودن نظام امانت کتابخانه، وسعت مجموعه و عدم امکان بررسی همه کتاب‌های مجموعه، مطالعه بر روی نمونه‌ای که به روش درصدی انتخاب گردید، انجام شد. به این ترتیب که ده درصد از کتاب‌های هر رده و در نتیجه ده درصد از کل مجموعه

کمترین تعداد کتاب را در مجموعه دارد. رده ادبیات با ۲۱/۰۷ درصد و رده تاریخ و جغرافیا با ۱۵/۸۶ درصد از نظر تعداد کتاب در ردیف‌های دوم و سوم قرار می‌گیرند.

نمودار ۱. توزیع فراوانی کتاب‌ها برحسب مفرله‌های موضوعی

برای پاسخگویی به دومین سؤال پژوهش، میانگین استفاده در هر مفرله موضوعی محاسبه شد و نتایج آن در نمودار ۲ منعکس گردید. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، رده ادبیات با داشتن میانگین استفاده ۱/۷ درصد بالاترین میزان استفاده را در سال ۱۳۸۰ داشته است. رده هنر با میانگین ۱/۴۷ و علوم عملی با ۱/۴۳ درصد به ترتیب در ردیف‌های دوم و سوم قرار گرفته‌اند. کمترین میزان استفاده مربوط به رده زبان و زبان‌شناسی با میانگین ۰/۲ درصد بود.

نمودار ۲. توزیع میانگین استفاده از مجموعه در سال ۱۳۸۰ برحسب موضوع

بررسی شد. محاسبه آمار امانت کتاب‌ها از روی برگه‌های سر رسید انجام گرفت.

برای گردآوری اطلاعات از رده کلیات آغاز شد از هر ده عنوان، یک عنوان از قفسه خارج شد و برگه تاریخ برگشت و دفعات امانت در سال ۱۳۸۰ یادداشت گردید. این کار تا انتهای آخرین رده یعنی رده تاریخ و جغرافیا، ادامه یافت. لازم به توضیح است که در هر عنوان همه نسخه‌ها یا در صورت چند جلدی بودن، همه جلد‌های آن بررسی شد و مجموع آمار امانت آنها محاسبه گردید.

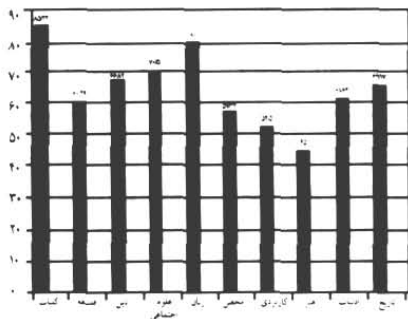
محدودیت‌های پژوهش

از آنجا که این پژوهش در جریان فعالیت‌های جاری کتابخانه انجام گرفت، کتاب‌هایی که در جریان پژوهش به هر علت (امانت، صحافی و غیره) در قفسه قرار نداشته‌اند، در زمره جامعه پژوهش قرار نگرفته و بررسی نشده‌اند. با توجه به دستی بودن کامل نظام امانت این محدودیت اجتناب‌ناپذیر بود.

تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش

برای پاسخگویی به اولین سؤال پژوهش، توزیع مجموعه کتابخانه برحسب مفرله‌های موضوعی بررسی شد که نمودار ۱ نشانگر یافته‌های آن است. براساس نمودار ۱ رده دین با ۲۴/۶۵ درصد بیشترین تعداد کتاب و رده زبان و زبان‌شناسی با ۱/۱۶ درصد

نمودار ۳ نشان می‌دهد که رده هنر کمترین درصد کتاب‌ها در سال ۱۳۸۰ اصلاً به امانت ترفته‌اند. با استفاده از یافته‌ها و برای پاسخگویی به سوالم پژوهش، درصد کتاب‌هایی که در سال ۱۳۸۰ اصلاً به امانت ترفته‌اند در هر رده محاسبه شد و نتایج آن در نمودار ۳ متعکس شده است.

نمودار ۳. توزیع فراوانی کتاب‌های استفاده نشده در سال ۱۳۸۰ برحسب موضوع

لازم به ذکر است منابع مرجع که در رده کلیات قرار دارند خود به صورت مجزا در بخش مرجع قرار گرفته‌اند و همان‌طور که قبلاً نیز اشاره شد، کتب مرجع به دلیل ممنوعیت امانت جزء جامعه پژوهش محاسبه نشده‌اند. رده زبان و زبان‌شناسی با ۸۰ درصد کتاب استفاده نشده پس از رده کلیات دومین رده‌ای است که بیشترین درصد کتاب‌های استفاده نشده را داراست. برای پاسخ به سؤال چهارم پژوهش، نسبت کل کتاب‌های استفاده نشده به کل مجموعه محاسبه شد. نتایج آن که در نمودار ۴ نمایش داده شده حاکی از آن است که در مجموع از

نمودار ۳. توزیع فراوانی کتاب‌های استفاده نشده در سال ۱۳۸۰ برحسب موضوع

۶۴/۶۹ درصد از کتاب‌های مجموعه صرف نظر از رده‌های موضوعی، در سال ۱۳۸۰ استفاده نشده است و اصلاً برای استفاده از مجموع خارج نشده‌اند. برای ارزیابی کتاب‌های مجموعه کتابخانه که در سال ۱۳۸۰ استفاده نشده‌اند از روش زیر استفاده شده است (۱).

درصد استفاده نشده = $\frac{۱۰۰ \times \text{تعداد عناوین استفاده نشده}}{\text{تعداد کل عناوین مجموعه}}$
درصد استفاده شده‌ها = $۱۰۰ - \text{درصد استفاده نشده}$

ملاک ارزیابی کتاب‌های استفاده نشده، برگه‌های سررسید آنها بود که هیچ‌گونه تاریخ برگشتی در برگه‌های سررسید آنها ذکر نشده بود.

نمودار ۴. توزیع مجموعه برحسب کتاب‌های استفاده شده و استفاده نشده در سال ۱۳۸۰

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

وی نباشد و در یاری رساندن به استفاده‌کننده از وی سبقت بجوید، چه بسا شرم و حجب مانع از ایجاد رابطه از سوی مراجعه‌کننده باشد.

- چون کتابخانه نهادی ست پویا و بالنده (رائگانانان)، بهتر است ارزیابی مجموعه به‌طور مستمر از سوی کتابخانه انجام شود و میزان پاسخگویی مجموعه به نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کننده را همواره سنجید.

- استفاده از سیاهه‌های استاندارد موجود و کتابشناسی‌ها و گزارمان‌هایی از این قبیل می‌تواند در امر انتخاب مناسب منابع تأثیری زیادی داشته باشد.

- تدوین خطمشی مشخص برای انتخاب، سفارش و خرید مواد از دیگر پیشنهادهاست. انتخاب نامناسب مواد، موجب صرف انرژی، وقت، هزینه و پس از آن فهرست‌نویسی، آماده‌سازی و اشغال فضای زیاد در کتابخانه می‌شود.

- توجه به نقش کتابداران در گزینش و انتخاب مواد ضروری است.

تاریخ دریافت: ۸۱/۱۱/۲۰

مآخذ

۱. ارزشیابی کیفی رهنمودهای بین‌المللی برای سنجش عملکرد کتابخانه‌های دانشگاهی. ترجمه عبدالله نجفی، تهران: سمت، ۱۳۷۸.
۲. تسبیح، ارسلان. "بررسی وضعیت استفاده مراجعان از منابع کتابخانه‌های عمومی شهرهای غرب استان مازندران". پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه تهران، ۱۳۷۵.
۳. جان، م. کرایست. مبانی فلسفه کتابداری آموزشی. ترجمه اسدالله آزاد. مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۶۵.
۴. حسری، عباس. آیین نگارش علمی. تهران: هیات امنای کتابخانه‌های عمومی کشور، دبیرخانه، ۱۳۷۸.
۵. حریری، نجلا. "بررسی میزان استفاده از مجموعه کتابخانه عمومی امیرکبیر کرج به تفکیک مقوله‌های موضوعی در سال ۱۳۷۷". فصلنامه پیام کتابخانه، سال نهم، شماره ۳ (پاییز ۱۳۷۸): ۲۷-۳۵.
۶. سینایی، علی. مجموعه‌سازی در کتابخانه‌ها. ج. ۱: انتخاب مواد کتابخانه‌ای. تهران: سمت، ۱۳۷۶.
۷. فدراسیون بین‌المللی کتابداری. رهنمودهایی برای

بخشی از یافته‌های پژوهش که در نمودارهای ۳ و ۴ مشاهده شد، نشان از عدم استفاده بخش عمده‌ای از مجموعه در طول سال ۱۳۸۰ بود. علاوه بر آن، در بررسی کتاب‌ها مشاهده شد که آخرین تاریخ استفاده برخی کتاب‌ها به چندین سال پیش برمی‌گردد. این یافته‌ها، لزوم توجه به وجین مجموعه در کتابخانه و اهمیت وجود خطمشی مدون برای این امر را تأکید می‌کند، زیرا کتابخانه‌ای که از بیش از نصف مجموعه آن در طول یک سال اصلاً استفاده نشود، مجموعه‌ای زنده و پویا نیست. به یاد داشته باشیم که کتاب بدون خواننده، شیئی بی‌ثمر و کتابخانه بدون خواننده گورستان کتاب‌هاست. خواننده و کتاب دو قطب مثبت و منفی‌اند، که برخورد آنها جریان کتابخانه را زنده نگه می‌دارد. اساس زنده نگهداشتن این جریان کتاب‌گزینی درست و منطقی است.

در نظر نگرفتن علایق گروه‌های اجتماعی به‌ویژه در کتابخانه‌های عمومی در امر انتخاب کتاب موجب می‌شود که مجموعه کتابخانه به‌صورت اثیایی دست نخورده درآید.

پیشنهادها

- برای جلوگیری از تراکم کتاب‌های کم استفاده و در عین حال تقویت مجموعه پراسفاده بهتر است در موضوعات پراسفاده، از عناوین مشهور نسخه‌های متعدد تهیه شود و از سوی دیگر در موضوعات کم استفاده حتی‌الحال امکان به یک نسخه از عناوین مناسب بسنده کرد و از تراکم کتاب‌های کم استفاده و بعضاً بی‌استفاده کاست.

- کتابدار می‌تواند نقش بسزایی در امر دسترسی مراجعه‌کنندگان به منابع مورد نیاز داشته باشد، لذا توصیه می‌شود کتابدار منتظر مراجعه استفاده‌کننده به

10. Ratcliffe, F.W. "The National Information Resource".
Library Review. No.32 (Aug.1989).
11. Woodward, J. "Steeped in sticky statistics: Adventures a collection development". *Rural libraries*, Vol.15, No.1 (1995): 29-34.
- کتابخانه‌های عمومی. ترجمه رحمت‌الله فناحی. ویرایش ۲. مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۴۸.
۸. گاردنر، ریچاردک. مجموعه‌سازی، پیدایش، گزینش و گسترش مواد کتابخانه‌ای. ترجمه اسدالله آزاد. مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۶.
9. James, Thompson; Carr, Rey. *An introduction to University Library Administration*. London: clive Bingley, 1987.

مجله الکترونیکی کتابداری و اطلاع‌رسانی (ماکا) با آدرس www.nli.ir/new/persian/MAKA قابل دستیابی است. کلیه علاقه‌مندان می‌توانند مطالب خود را جهت درج در ماکا با فرمت Word به نشانی Maka@nli.ir و یا به تهران - خ آفریقا - کوی آناهیتا - سازمان اسناد و کتابخانه ملی - دفتر معاونت ارسال فرمایند.